

TÜRBE

Çelebi Sultan Mehmed'in kendi adına yaptırdığı türbede (Bursa Yeşiltürbe) alışılmadık şekilde Orta Asya mimarlığından esinlenmiş olması Timur'la sanatsal bir boy ölçüşme olarak değerlendirilebilir. Oğlu II. Murad'ın Bursa'daki külliyesinde yer alan türbesi İslâmî anlayışın biçimlendirdiği aydınlık kubbeli tasarımı ile dikkati çekmektedir. Bizzat sultanın vasiyetiyle ortaya çıktığı bilinen bu model, ulemâ sınıfının tercih ettiği açık türbeler bir yana bırakılırsa Osmanlı mimarlığındaki yegâne örneklerden biridir. İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen Mahmud Paşa Türbesi dış cephe süslemesiyle farklı bir yapıdır. Sekizgen planlı, üzeri kubbeli Eyüp Sultan Türbesi'nin güneyine inşa edilen cami dışında pek çok türbe camilerin mihrap önündeki alanda yer almıştır. Bu dönemde dikkati çeken en önemli özellik mezar yapılarının külliye programındaki yerinin karakteristik bir durum almış olmasıdır. Fâtih Külliyesi'nde mihrap duvarı önünde oluşturulan ve başlangıçta bir gülistan şeklinde düzenlenen hazîre içine alınarak yeri belirlenen türbe, sonraki selâtin ve vüzerâ külliyelerinde topografyanın elverdiği ölçüde aynı yerde kullanılacaktır. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim türbeleri sekizgen planlı kubbeli şemalarıyla külliyelerde yerini almıştır. Osmanlı mimarisinde önemli bir yeri olan Mimar Sinan'ın türbe mimarisine farklı katkılarda bulunduğu gö-

rülmektedir. İlk defa Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi'nde uyguladığı çift kabuklu ve çift kubbeli tasarım şemasını, Ayasofya'daki Sultan II. Selim Türbesi'nde içte ve dışta farklı plan kurguları üzerinde deneyerek mükemmele ulaştıran Sinan, cami mimarisinde olduğu gibi türbe mimarisinde de yenilikler yapmıştır. Halefleri tarafından benimsenen bu şema, III. Murad ve III. Mehmed için Ayasofya Camii yanında inşa edilen türbelerle XVII. yüzyıla intikal etmiştir.

XVII. yüzyılda türbelerin daha ziyade medreselerle birlikte planlandığı görülmektedir. İlk olarak XVI. yüzyılda Sinan'ın Eyüp'te inşa ettiği Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nde ortaya çıkan bu şema Sinan'ın ardından bu yüzyılın sonunda Koca Sinan Paşa Külliyesi'nde uygulanmıştır. Bu durum XVII. yüzyılda Kuyucu Murad Paşa, Ekmekçizâde Ahmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa külliyelerinde devam eder. XVIII. yüzyılın başında Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan için Üsküdar'daki külliyesinde inşa edilen türbe kafesli kubbesiyle hânedan türbeleri içinde farklı bir uygulamadır. Osmanlılar'ın dikkatlerini Batı'ya çevirdikleri XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren başta süsleme olmak üzere mimaride dış etkilerin arttığını türbelerde de tesbit etmek mümkündür. Nuruosmaniye Külliyesi'nde Şehsuvar Vâlide Sultan Türbesi, Lâleli Külliyesi'nde III. Mustafa Türbesi bu tip yapılardır. Şah Sultan ve Mihrişah Vâlide Sultan türbelerinin plan ve tasarım özelliklerinde açık şekilde beliren barok ve rokoko detaylar Sultan II. Mahmud Türbesi'nde geleneksel şema üzerine işlenen empire (ampir) üslûba dönüşür. Klasik Osmanlı mimarisinde kullanılan yuvarlak plan şemasına göre inşa edilen Gülüstü Sultan Türbesi dönemin en ilgi çekici yapılarından biridir. XIX. yüzyılın sonlarında giderek artan Batı etkilerinin uyandırdığı tepkinin mimarideki yansımaları olan neo-klasik üslûp, Sultan Mehmed Reşad için Eyüp'te inşa edilen türbede görkemli bir şekilde ele alınarak Osmanlı türbe mimarisinin son örneği olarak tarihe geçmiştir (türbeyle ilgili dinî hükümler için bk. KABİR).

BİBLİYOGRAFYA :

Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklere Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977; Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978; a.mlf., *Beğlikler Devri Sanatı: XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara 1989; a.mlf., "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi", *AÜ İla-*

hiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi, III, Ankara 1981, s. 41-66; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981; Yavuz Yıldırım, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara 1981; Metin Sözen, *Tarihsel Gelişimi İçinde Türk Sanatı*, İstanbul 1983; a.mlf., "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, I, İstanbul 1968, s. 167-210; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, Ankara 1986-91, I-III; B. O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, Costa Mesa 1987; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988; Yıldız Demiriz, *Eyüp'te Türbeler*, Ankara 1989; Seyfi Başkan, *Türk Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1990, s. 89-97; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Ankara 1990; a.mlf., *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996; M. Meinecke, *Die Mamlukische Architektur in Ägypten und Syrien*, Glückstadt 1992, I-II; Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992; a.mlf., *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996; *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique: Islam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri* (ed. J.-L. Bacqué-Grammont - Aksel Tibet), Ankara 1996, I-II; O. Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu* (trc. Nuran Yavuz), İstanbul 1998; Gözde Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, Ankara 1998; *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu: 18-20 Aralık 1998*, İstanbul 1999; M. Oluş Arık, "Erken Devir Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu: Anatolia*, XI, Ankara 1969, s. 57-119; Behçet Ünsal, "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", *VD*, sy. 16 (1982), s. 77-120; Beyhan Erçağ, "Mimar Sinan Türbelerinin Estetiği Üzerine", *İlgi*, sy. 58, İstanbul 1989, s. 7-14.

İSMAIL ORMAN

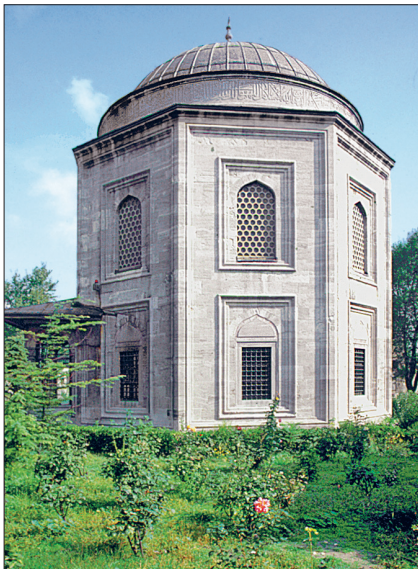
TÜREBE SERİYESİ

(سُورَةُ تَوْبَةِ)

Hevâzin'e mensup dört kabile üzerine
Hz. Ömer'in kumandasında
gönderilen seriyye
(7/628).

6. yılın Şâban ayında (Aralık-Ocak 627-628) Hevâzin kabilesinden Sa'd b. Bekir oğullarının Fedek'te müslümanlara karşı Hayber yahudileriyle ittifak kurduğu ve onlara yardım hazırlığı içinde bulunduğu duyulunca Resûl-i Ekrem Hz. Ali'nin idaresinde bir seriyye göndermişti. 7. yılın Şâban ayında (Aralık 628) bu kabile ile Hevâzin'den diğer üç kabilenin müslümanlara saldırmak için iş birliği yaptığı haber alındı. Bunun üzerine Resûlullah, Hz. Ömer'i otuz kişilik bir süvari birliğinin başında onlara karşı sevketti. Yanına Benî Hilâl'den çöl yolculuğunu ve bölgeyi iyi bilen bir kılavuz olan Hz. Ömer, geceleri yol alıp gündüzleri gizlenerek Tâif yakınında Serâ't dağından Necid'e kadar uzanan Türebe vadisinin en güney kısmında yer alan Ablâ' bölgesine ulaştı. Söz konusu kabileler bu-

Klasik Osmanlı dönemi türbelerinden, Süleymaniye Külliyesi içinde yer alan Hürrem Sultan Türbesi

rada toplanmışlardı. Ancak müslümanların gelmekte olduğunu duyan kabileler bölgeyi terkedip civara dağıldılar. Geride bırakılan sürüleri ganimet olarak alan Hz. Ömer müfrezenin başında geri döndü. Dönüş yolunda Cedr mevkiine gelindiğinde kılavuz Hz. Ömer'e, yurtlarındaki kuraklık yüzünden oraya göç eden Has'am kabilesini saldırmayı teklif etti. Ancak Ömer, Resûlullah'ın kendisini sadece müslümanlara saldırı için hazırlık yapan kabilelerin üzerine gönderdiğini söyleyerek bunu uygun görmedi.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 722; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 89, 117; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), I, 78; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 379; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 22; Abdurrahman b. Abdullah es-Süheybî, *er-Ravzü'l-ünûf* (nşr. Mecdî Mansûr), Beyrut 1997, IV, 395; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 80; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser* (nşr. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî – Muhyiddin Müstû), Medine 1413/1992, I, 446-447; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, Beyrut 1985, II, 213; İbn Kesîr, *es-Sîre*, III, 418; Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ*, VI, 255-256; Nüreddin el-Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, Beyrut 1400, III, 185, 191; Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, Kahire, ts. (Dârü't-tibâati'l-Mîriyye), II, 298; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), VII, 306-307; Serdar Özdemir, *Hz. Peygamber'in Seriyeleri*, İstanbul 2001, s. 75-76.

İSMAİL YİĞİT

TÜRK

I. TARİH

II. KÜLTÜR ve MEDENİYET

1. Genel
2. Yazı
3. Dil ve Edebiyat
4. Sanat
5. Din

I. TARİH

Türk Soy ve Tarihi, Ortaya Çıkışı, Yayılışı, Kolları, Kurdukları Devletler. Herodotos'un milâttan önce V. yüzyılda doğu kavimleri arasında zikrettiği bir kavim için kullandığı Targita isminin Türk kelimesinin ilk şekli olabileceği ileri sürülmüştür. İskit topraklarında oturdukları söylenen Tyrkaeler, Tevrat'ta adı geçen Yafes'in torunu Togharma, eski Hint kaynaklarında bildirilen Turukhalar, Thraklar ve Troialıların Türk adını ilk defa taşıyan kavimler olduğu sanılmıştır. İslâm kaynaklarında bildirilen İran Zend-Avesta rivayetleri içerisinde Hükümdar Feridun'un oğlu Turac (Tur-Turan) ve Yafes'in torunu Türk'ten türeyen nesil de Türk adını ilk alan kavim diye düşünülmüştür. Ayrıca İran-Turan mü-

cadelelerinde zikredilen Efrâsiyâb da (Alp Er Tunga) bir Türk başbuğu kabul edilmektedir. Çin kaynaklarında geçen ve Hun Hükümdarı Mo-tu'nun kabilesinin adı olarak gösterilen Tu-ku'nun (T'u-ko) Türk anlamına geldiği, bu kelimenin milâttan önce 209'da kaynaklarda yer aldığı bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür. Türkçe'de cins ismi şeklinde eskiden beri bilinen türk kelimesinin Altaylı (Seyhun nehrinin kuzeyi) kavimleri ifade etmek üzere 420 tarihli bir Pers metninde ve 515 olayları dolayısıyla "türk Hun" (kuvvetli Hun) tabirinde geçtiği bilinmektedir. Türk kelimesine kaynaklarda çeşitli anlamlar verilmekle birlikte 1911 yılında neşredilen Uygurca bir belgede "kuvvet ve güç" mânasına geldiği görülmektedir.

Arkeolojik kazı neticeleri Türkler'in en eski anayurdu konusunda bazı ip uçlarını ortaya çıkarmış, nihayet 1950'li yıllarda yapılan yeni çalışmalar sonunda Altay dağlarının kuzeyi ile Sayan dağlarının güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu anlaşılmıştır. Buna göre Minusinsk bölgesindeki Afanasyevo ile (m.ö. 2500-1700) Andronovo (m.ö. 1700-1200) kültürleri eski Türk yurdunun Proto-Türkleri'nin temsilcisidir. Milâttan sonra X. yüzyıla kadar Moğolistan'ın doğusundaki Kerulen ırmağından Macaristan ovalarına uzanan geniş saha Türk boylarıyla meskûn iken daha sonra Ortadoğu Türk göçlerine sahne oldu. Türkler'in çok sayıda kavimle temasları neticesinde Türk ismi yanında boy adları farklı milletlerin kaynaklarında çeşitli şekillerde yazılmıştır. Türk adı, 542 yılında tarih sahnesine çıkan ve 552'de bağımsızlığını ilân eden Gök-türk (Kök-Türk) Devleti'yle resmî bir kimlik kazandı. Aslında bu devletin adı Kök-Türk değil Türk'tü ve bazan yazıtlarda Türk şeklinde yazılıyordu. Moğolistan'da kurulan Türk devleti kısa zamanda bütün Orta Asya'yı, Kuzey Çin'i ve Tibet'i hâkimiyeti altına aldı. Daha sonra Kore'den Karadeniz'e kadar Kafkaslar'ın kuzeyini ve Kuzey Afganistan'ı kendine bağladı. Böylece hem Doğu (Çin, Tibet, Kore) hem Batı (Bizans) kaynaklarında Türk Devleti adıyla geniş yer edindiği gibi Orta Asya da Türkiye diye anılmaya başlandı. Türk Devleti 745'te yıkılınca topraklarının doğu kandaında Uygur Devleti, Dokuz Oğuz boylarının üzerinde hâkimiyet kurup idareyi sürdürdü. Batı Gök-türk topraklarında ise önce çeşitli boy toplulukları Türkiş (Türkiş / Türkler) adıyla varlıklarını devam ettirdi. 766'da Türkiş siyasi birliği ortadan kalkınca Oğuzlar, Tanrıdağları-Çu-Yedisu hav-

zasından Siriderya (Seyhun) boyu üzerinden Mangışlak'a ve İdil'e (İtil) kadar dağılık halde yaşadılar. Oğuz adı bu dönemde ön plana çıksa da Türk kimliklerinden dolayı İslâm kaynaklarında Türkmen, Rus kaynaklarında Tork adıyla anıldı. Üç kıtada hüküm süren Osmanlı Devleti'ne Batılılar Türk Devleti adını veriyordu. Türkiye tabiri daha VI. yüzyılda Bizanslılar tarafından Orta Asya için kullanılıyordu. Yine Bizanslılar IX ve X. yüzyıllarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermişlerdi. XI-XII. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denirdi. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmaya başlandı. Orta Asya yaklaşık 4000 yıl, Anadolu ise 1000 yıldır Türkler'e vatan vazifesi görmektedir.

Milâttan Önce Türk Göçleri. Ortaçağ'ın sonuna kadar yayılmalar / toplu göç hareketleri Türk kavimlerinin en karakteristik özelliklerindedir. Anayurttan (Andronovo bölgesi) ilk göç hareketi milâttan önce 1700'lü yıllarda Altay ve Tanrıdağları'na olmuştur. Milâttan önce 1300'lerde Kazakistan ve Mâverâünnehir'e doğru bir hareketlenme söz konusudur. Milâttan önce 1100'lerde Çin'in kuzeyindeki Kansu-Ordos bozkırlarına bir göç gerçekleşmiştir. Don nehrine doğru yayılma hareketi milâttan önce 1500'lerde meydana geldi. Aynı tarihlerde Baykal gölü civarına bir başka göç vardır. Milâttan önce 1000'li yıllarda bir Türk grubu Kuzey Hindistan'a gitti. Altaylar ve Sayan bölgesini terkeden bir başka kitle Ural dağları ve Sibiryaya yöresine çekildi. Milâttan önce 52'den sonra Chih-ch'i Hunları Ötügen bölgesinden Batı Türkistan yöresine (Güney Kazakistan ve Fergana) geldiler.

Milâttan Sonra Türk Göçleri. Hunlar, I. yüzyılın sonlarından II. yüzyılın ortalarına kadar Orhon (Orhun) bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına yayıldılar. 375'ten sonra Orta Avrupa'ya, Uar-Hunlar Afganistan ve Kuzey Hindistan'a, Ogurlar Güneybatı Sibiryadan Güney Rusya'ya (461-465), Sabarlar Aral'ın kuzeyinden Kafkaslar'a (V. asrın ilk yarısı), Avarlar Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya (VI. asır ortası), Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Uzlar (Oğuzlar) Hazar denizinin kuzeyinden Doğu Avrupa'ya ve Balkanlar'a (IX-XI. asır), Bulgarlar Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga nehri kıyılarına (668'den sonra), Macarlar'la birlikte bazı Türk boyları 830'dan sonra Kafkaslar'ın kuzeyinden Orta Avrupa'ya göç ettiler. 359 ve 373 yıllarında Hunlar'dan bir kitle Kafkaslar yoluyla Anadolu, Suriye ve Azerbaycan'a geldiler.